

۸۷/۱/۱۸
۸۷/۱/۱۸

دانشگاه علامه طباطبائی
دانشکده علوم اجتماعی

پایان نامه کارشناسی ارشد
مطالعات زنان

عنوان:

«زنان و طلاق» در ایران:
شیوه‌های مواجهه زنان با آثار و پیامدهای طلاق
در شهر تهران

استاد راهنما: دکتر محمود شهابی

استاد مشاور: دکتر محمدسعید نکایی

دانشجو: شهلا شرکت

۱۳۸۵

۱۰۰۱۶۲

اساس

کتابخانه مرکزی
دانشگاه علامه طباطبائی

۱۰۱/۱۸/۸۷

به نام خدا

نابهنجار انگاشتن شکل و قالبی خاص، به دلیل متفاوت بودنش، شانه خالی کردن از زیر بار وظایفی است که پیش رو داریم. با این همه، نخستین وظیفه علم مطالعه چیزی است که هست نه چیزی که ممکن بود باشد یا می توانست باشد یا باید می بود.

(آدامز، ۱۹۷۱: ۸۲)

● فصل اول: طرح تحقیق

- ۱- مقدمه ۱۱
- ۲- بیان مسئله ۱۲
- ۳- ضرورت و اهمیت موضوع تحقیق ۱۵
- ۴- اهداف تحقیق ۱۶
- ۵- سؤال‌های اصلی تحقیق ۱۷

● فصل دوم: مبانی نظری و پیشینه تحقیق

- ۱- مفهوم طلاق ۱۹
- ۲- تاریخچه طلاق ۲۰
- ۲-۱: طلاق در جوامع کهن ۲۰
- ۲-۱-۱: بابل ۲۰
- ۲-۱-۲: یونان باستان ۲۲
- ۲-۱-۳: هند قدیم ۲۲
- ۲-۱-۴: مصر قدیم ۲۳
- ۲-۱-۵: ایران باستان ۲۳
- ۲-۱-۶: اعراب پیش از اسلام ۲۴

۲۶ ۲-۲: طلاق در ادیان
۲۶ ۲-۲-۱: آیین یهود
۲۷ ۲-۲-۲: آیین مسیحیت
۲۹ ۲-۲-۳: آیین زرتشت
۳۰ ۲-۲-۴: آیین اسلام
۳۲ ۳- طلاق در دنیای امروز
۳۵ ۴- قوانین طلاق در ایران امروز
۳۵ ۴-۱: موجبات طلاق
۳۵ ۴-۲: اقسام طلاق
۳۶ ۴-۲-۱: طلاق رجعی
۳۶ ۴-۲-۲: طلاق بائن
۳۷ ۴-۲-۳: طلاق خلع و مبارات
۳۸ ۴-۳: آثار حقوقی طلاق
۳۸ ۴-۳-۱: آثار برای زوجین
۳۹ ۴-۳-۱-۱: آثار طلاق رجعی
۴۲ ۴-۳-۱-۲: آثار طلاق بائن
۴۵ ۴-۳-۲: آثار حقوقی طلاق برای فرزندان

۴۵ حضانت: ۴-۳-۲-۱
۴۶ نفقه: ۴-۳-۲-۲
۴۶ ۵- نظریه‌ها و تحقیقات در مورد طلاق
۴۷ ۱- ۵: نظریه‌ها و تحقیقات مربوط به علل و عوامل طلاق
۴۸ ۱-۱-۵: بحران در خانواده پدرسالار
۵۱ ۲-۱-۵: نظریه کنش متقابل نمادین
۵۵ ۳-۱-۵: نظریه نقش
۶۲ ۴-۱-۵: نظریه‌های فمینیستی نقش
۷۱ ۵-۱-۵: نظریه نوسازی (تجدد)
۷۳ ۶-۱-۵: نظریه خشونت
۷۶ ۷-۱-۵: نظریه تضاد
۷۸ ۸-۱-۵: نظریه خشونت خانگی
۸۹ ۹-۱-۵: رابطه جنسی خارج از ازدواج
۹۲ ۱۰-۱-۵: نظریه لذت بصری
۹۲ ۱۱-۱-۵: اعتیاد مرد
۹۸ ۱۲-۱-۵: نظریه بی‌هنجاری یا آنومی
۹۸ ۱۳-۱-۵: نظریه انتقال فرهنگی کجروی

۹۹.....	۵-۱-۱۴: نظریه برچسب در کجرفتاری
۱۰۱.....	۵-۱-۱۵: تفاوت دیدگاه زن و شوهر در فهم و برداشت از دین
۱۰۵.....	۵-۲: نظریه‌ها و تحقیقات مربوط به فرآیند و مراحل طلاق
۱۰۷.....	۵-۲-۱: ادوار طلاق
۱۰۹.....	۵-۲-۲: مراحل انتقالی سبک زندگی
۱۱۰.....	۵-۲-۳: گذر از مراحل طلاق
۱۱۱.....	۵-۲-۴: پیوندگستگی
۱۱۲.....	۵-۳: نظریه‌ها و تحقیقات مربوط به آثار و پیامدهای طلاق
۱۱۳.....	۵-۳-۱: آثار و پیامدهای طلاق برای زن و شوهر
۱۱۳.....	۵-۳-۱-۱: آثار و پیامدهای روانی طلاق
۱۱۵.....	۵-۳-۱-۱-۱: افسردگی در زنان
۱۱۷.....	۵-۳-۱-۲: آثار و پیامدهای اقتصادی طلاق
۱۱۹.....	۵-۳-۱-۲-۱: روسپیگری
۱۲۶.....	۵-۳-۱-۳: آثار و پیامدهای فرهنگی-اجتماعی
۱۲۷.....	۵-۳-۱-۳-۱: فشار والدگری
۱۲۸.....	۵-۳-۱-۳-۲: مشکلات مادری

۱۳۰ شکست تابوی طلاق ۵-۳-۱-۳-۳
۱۳۳ آثار و پیامدهای طلاق برای فرزندان ۵-۳-۲
۱۳۶ اثرات کوتاهمدت و درازمدت طلاق بر فرزندان ۵-۳-۲-۱
۱۴۴ نظریه‌ها و تحقیقات مربوط به شیوه‌های مواجهه با آثار و پیامدهای طلاق ۵-۴
۱۴۵ عدم پذیرش طلاق ۵-۴-۱
۱۴۶ خودکشی ۵-۴-۱-۱
۱۵۰ اعتیاد ۵-۴-۱-۲
۱۵۷ پذیرش طلاق ۵-۴-۲
۱۵۷ تسلیم ۵-۴-۲-۱
۱۵۷ کتمان هویت ۵-۴-۲-۲
۱۵۹ فشار هنجاری ۵-۴-۲-۳
۱۶۱ نظریه برچسب‌زنی ۵-۴-۲-۴
۱۶۳ نظریه نمایشی ۵-۴-۲-۵

۱۶۵ نمایش جلوی صحنه ۵-۴-۲-۵-۱
۱۶۶ هاله پوشی ۵-۴-۲-۵-۲
۱۶۷ فاصله نقش ۵-۴-۲-۵-۳
۱۶۸ داغ ۵-۴-۲-۵-۴
۱۶۹ انطباق ۵-۴-۲-۵-۲
۱۶۹ رشد فردیت ۵-۴-۲-۵-۱
۱۷۳ نوسازی زندگی ۵-۴-۲-۵-۳
۱۷۵ بازگشت به زندگی ۵-۴-۳-۱
۱۷۵ بازگشت متعارف به زندگی ۵-۴-۳-۱-۱
۱۷۵ پذیرش حضانت فرزندان ۵-۴-۳-۱-۱-۱
۱۷۸ ازدواج مجدد ۵-۴-۳-۱-۱-۲
۱۸۳ نظریه مبادله ۵-۴-۳-۱-۱-۲
۱۸۷ بازگشت نامتعارف به زندگی ۵-۴-۳-۱-۲
۱۸۷ همباشی ۵-۴-۳-۱-۲-۱
۱۸۸ بازشناسی و بازخوانی هویت شخصی ۵-۴-۳-۱-۲
۱۸۹ رویکرد فمینیستی هویت ۵-۴-۳-۲-۱

● فصل سوم: روش تحقیق

- ۱- تفاوت میان دو روش کمی و کیفی ۱۹۹
- ۲- ویژگی‌های روش تحقیق کیفی ۲۰۰
- ۳- تحولات روش‌های کیفی ۲۰۳
- ۴- نظریه مبنايي ۲۰۴
- ۴-۱: اهداف و رویکرد ۲۰۵
- ۴-۲: فرآیند عملی مطالعه در روش نظریه مبنايي ۲۰۷
- ۴-۲-۱: مدیریت داده‌ها ۲۰۸
- ۴-۲-۱-۱: دستیابی به چارچوب موضوعی ۲۰۸
- ۴-۲-۱-۲: کدگذاری باز ۲۱۰
- ۴-۲-۱-۳: کدگذاری محوری ۲۱۲
- ۴-۲-۱-۴: کدگذاری انتخابی ۲۱۴
- ۴-۲-۱-۵: یادداشت‌ها ۲۱۴
- ۴-۲-۱-۶: سنتز ۲۱۵
- ۴-۲-۱-۷: روند ۲۱۵
- ۴-۲-۲: تحلیل توصیفی ۲۱۵
- ۴-۲-۳: تحلیل تبیینی ۲۱۶

۲۱۷ محدودیت‌ها و انتقادات به روش میدانی
۲۱۸ جامعه آماری، حجم نمونه و روش نمونه‌گیری
۲۱۸ ۱-۶: ویژگی نمونه
۲۲۱ ۲-۶: روش نمونه‌گیری و حجم نمونه
۲۲۱ ۳-۶: ملاحظات اخلاقی

● فصل چهارم: توصیف داده‌ها

۲۲۳ ۱- تفاوت در انتظارات، مهم‌ترین علت طلاق
۲۳۸ ۲- خشونت خانگی
۲۴۲ ۳- خوانش سنتی از دین
۲۴۷ ۴- احساس گناه و تقصیر
۲۵۲ ۵- افسردگی بعد از طلاق
۲۵۷ ۶- داغ
۲۶۴ ۷- مادری بعد از طلاق
۲۶۹ ۸- همبازی، پرتفردارتر از ازدواج
۲۷۴ ۹- ازدواج مجدد
۲۷۷ ۱۰- بازسازی هویت شخصی
۲۸۴ ۱۱- خط داستانی

● فصل پنجم: نتیجه گیری

- ۱- خلاصه ۲۹۳
- ۲- نتیجه گیری ۳۰۰
- ۳- مشکلات پژوهش ۳۰۳
- ۴- پیشنهادهای ۳۰۳
- منابع و مأخذ ۳۰۶**
- ضمائم: جداول داده‌ها ۳۱۷**

فصل اول: طرح تحقیق

۱- مقدمه

طلاق یکی از دشوارترین و پیچیده‌ترین رویدادهای زندگی است؛ دشوار برای دو طرف در گیر آن و پیچیده برای پژوهندگانی که در پی بررسی، پژوهش و تحلیل عوامل و اثرات این پدیده‌اند. در این میان وضعیت کودکان باقی‌مانده پس از طلاق یکی از معضلات انکارناپذیر برای والدین است که گسست زندگی مشترک را بغرنج‌تر می‌کند. این مسئله به‌ویژه در کشورهای توسعه‌نیافته که دولت در صورت عدم‌توانایی یا صلاحیت والدین قادر به فراهم کردن شرایط و امکاناتی برای سرپرستی این کودکان نیست، به مشکلی اجتماعی تبدیل می‌شود.

چرلین Cherlin در طرح موضوع طلاق در دایره‌المعارف علوم اجتماعی نقل قولی از ویلیام گود دارد که به موجب آن: «تمام سیستم‌های خانوادگی وسایل و موجباتی برای رهایی افراد از فشارهای درون سیستم و خارج شدن از آن را دارند و طلاق یکی از این وسایل و موجبات است (اسپکتور، ۱۹۸۵: ۲۰۸).

طلاق با ورود بشر به دوران صنعتی و مدرن افزایش یافته است. فروپاشی بنیادهای پدرسالاری، استقلال افراد از خانواده، شهرنشینی، ورود زنان به عرصه عمومی و دستیابی آنان به استقلال اقتصادی، اهمیت و ارزش یافتن فردیت، تغییر در ملاک‌های انتخاب همسر و تغییر انگیزه‌های ادامه زندگی مشترک را می‌توان از علل و اسباب افزایش طلاق به‌شمار آورد.

ساروخانی (ساروخانی، ۱۳۷۶: سه) از جوامع بسیاری می‌گوید که کوشیدند تا طلاق را به کلی منع کنند. او بر این نظر است که منع قانونی، زمانی که عوامل اساسی

پابرجاست، نه تنها موجبات امحای طلاق را فراهم نمی‌سازد، بلکه عوارضی سخت نابجا
برجای می‌گذارد، زیرا:

- تکلیف فرزندان مبهم باقی می‌ماند.

- زوجین جدا از یکدیگر می‌زیستند، درحالی‌که به حسب ظاهر و براساس قوانین
جامعه به یکدیگر تعلق داشتند.

- ازدواج مجدد صورت‌پذیر نبود، زیرا عدم امکان گسست زوجیت، انعقاد قراردادهای
بعدی را غیرممکن می‌ساخت.

- انسان‌ها از قبول پیوندی که هرگز گسست‌پذیر نبود، سخت ابا می‌کردند و این امر
بر شمار ازدواج‌ها اثری منفی برجای گذارد.

با چنین شرایطی در جهان امروز طلاق دیگر کراهت و ممنوعیت گذشته را ندارد.
امروز دیگر زنان و مردان با این نگرش که «آدمی یک بار به دنیا می‌آید»، حاضر نیستند
زندگی مشترک نامطلوب را ادامه بدهند و رنج‌ها و مصائب موجود در آن را تحت هر
شرایطی تحمل کنند. امروزه طلاق نه به‌عنوان نقطه دردناک پایان بلکه در بسیاری موارد
به‌عنوان آغازی سازنده برای بقیه زندگی انتخاب می‌شود. این قدرت انتخاب البته بدون
گذر انسان امروز از مراحل آزمون و خطا به دست نیامده است.

۲- بیان مسئله

طلاق یکی از پدیده‌های مهم و تأثیرگذار بر زندگی و هویت شخصی و اجتماعی افراد
است. ارزیابی این پدیده ابعاد مختلف تأثیرات آن را بر خانواده و به‌ویژه زنان پیش رو
می‌نهد. نیاز اجتماعی به بقا و تداوم نهاد خانواده در طول تاریخ زمینه‌ساز تقدیس
خانواده در جوامع شده است. پیامد مستقیم تقدیس خانواده و تلاش برای حفظ آن از هر

طریق و به هر قیمت، منجر به افزایش قبح طلاق شد. چنان که هنوز تلقی عامه این است که زن با لباس سفید عروسی به خانه شوهر رود و با کفن سفید از آن بیرون آید. اما واقعیت های اجتماعی حاکی از آن است که با قدرت یافتن زنان در حوزه های مختلف اقتصادی، اجتماعی، تحصیلی و همچنین رشد فردیت و استقلال در آن ها ادامه زندگی زناشویی به هر قیمتی زیر سوال رفته است. از سوی دیگر رشد نرخ طلاق و افزایش تعداد زنان مطلقه زمینه را برای ایجاد بحران بزرگتری در جامعه آماده می سازد و آن نگرش منفی نسبت به این زنان به دلیل زمینه فرهنگی موجود و نادیده گرفتن فردیت و استقلال این زنان است. مقایسه وضعیت زنان مطلقه در گذشته و شرایط فعلی نشان می دهد که زنان در گذشته به دلیل وابستگی مستقیم به درآمد همسر و عدم اشتغال و پایین بودن سطح تحصیلات، پس از طلاق با بحران های جدی در این زمینه مواجه بودند و لذا تصویری منفی از خود در آنها شکل می گرفت که منجر به افسردگی آنها می شد اما به نظر می رسد که با توجه به تغییرات و تحولات فرهنگی-اجتماعی رخ داده، حداقل بخشی از زنان کشور، در شرایط فعلی علاوه بر بهره مندی از امکانات و منابع بیشتر در جهت تأمین نیازهای خود، از فردیت و استقلال بیشتری نیز برخوردارند و این مسئله موجب می گردد که مانند گذشته تصویری منفی و شکست خورده از خود نداشته باشند.

مهم ترین ابعاد تأثیرات طلاق شامل وجوه روانی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و شناختی (هویتی) است.

در بررسی پیامدهای طلاق دو رویکرد کلی از سوی دو گروه مطرح شده است. در رویکرد اول جامعه شناسان طلاق را پدیده ای آسیب شناختی تلقی می کنند و در رویکرد دوم روان شناسان و متخصصان خانواده درمانی طلاق را دارای ماهیت تحولی و مرحله ای

می‌دانند. در این رویکرد طلاق فرایندی است که تأثیر خود را بر بازتعریف هویت شخصی می‌گذارد.

هویت سرچشمه معنا و تجربه برای مردم محسوب می‌شود و در این فرایند تحولات اجتماعی و فرهنگی نقش بسزایی دارند. این تحولات از سویی موجب دگرگونی نقش‌ها و ارتقای آگاهی زنان و از سوی دیگر زمینه ایجاد تعارض در هویت را برای آنان فراهم ساخته‌اند. همچنین حضور زنان در عرصه‌های عمومی که خود ناشی از همین تحولات است ضمن ایجاد تنوع در نقش‌های زنان و تعدد روابط اجتماعی آنان، به تعدد و تکثر منابع هویت‌یابی زنان منجر شده است. این تحول و تنوع همراه با افزایش امکان تحقق استعدادهای زنان - که از نتایج افزایش منابع مادی و فرهنگی زنان به دلیل شرکت آنها در کارهای درآمدزا و افزایش سطح تحصیلات است - توانایی آنها را برای اداره زندگی در صورت جدایی از همسر و طلاق افزایش می‌دهد. بر این اساس با توجه به آمارهای موجود کشور در زمینه افزایش نرخ طلاق - از هر ۴ مورد ازدواج یک مورد - و در نتیجه افزایش تعداد زنانی که به تنهایی عهده‌دار اداره زندگی خود می‌شوند (single parenthood)، این پرسش‌ها مطرح می‌شود که آیا تأثیر طلاق بر همه زنان یکسان است یا میان زنان متقاضی طلاق - با مقایسه تیپولوژی‌های طلاق - و زنان مطلقه و به‌ویژه گروه مورد خشونت واقع شده از این حیث تفاوت معناداری وجود دارد؟ و آیا زن‌های مطلقه مانند بسیاری از هم‌تایان خود در گذشته در نتیجه طلاق دچار افسردگی و مشکلات اقتصادی ناشی از وابستگی به درآمد همسر شده، تصور یک انسان شکست‌خورده را از خود دارند یا برعکس تصور آنها را از خود به شکلی تغییر داده که با اعتماد به نفس و با تصور مثبت از خود قادر به اداره زندگی هستند؟

طبق اعلام ثبت احوال استان تهران (دی‌ماه ۱۳۸۴) در ایران در هر ۲۴ ساعت به‌طور متوسط ۶۱ زوج ایرانی از یکدیگر طلاق می‌گیرند. براساس این گزارش، در ۷ ماهه اول سال ۱۳۸۵، ۷۲ هزار و ۹۰ مورد ازدواج در استان تهران ثبت شده است که این رقم نسبت به سال گذشته ۴/۴۴ درصد افزایش نشان می‌دهد. در مقابل در ۶ ماهه اول سال جاری ۱۲ هزار و ۸۶۸ مورد طلاق در استان تهران ثبت شده که نسبت به سال گذشته ۸/۲۵ درصد افزایش داشته است. این آمار در مورد کل کشور عبارت است از اینکه طی ۶ ماه نخست سال ۱۳۸۴، ۴۰۸ هزار و ۴۰۹ مورد ازدواج در کشور ثبت شده که این رقم نسبت به رقم مدت مشابه سال گذشته، که ۳۵۳ هزار و ۱۷۱ مورد بوده، ۱۵/۶۴ درصد افزایش داشته است. مجموع طلاق‌های ثبت‌شده در کشور از ابتدای سال ۱۳۸۵ تا پایان شهریورماه ۴۰ هزار و ۸۰۴ مورد بوده که این رقم نسبت به رقم مدت مشابه سال گذشته یعنی ۳۸ هزار و ۲۲ مورد طلاق، ۷/۳۱۷ درصد افزایش نشان می‌دهد (زنان، ۱۳۸۴: ۷۵).

۳- ضرورت و اهمیت موضوع تحقیق

امروز طلاق مانند گذشته دیگر درد به حساب نمی‌آید و در موارد بسیاری درمان محسوب می‌شود.

دوره این درمان غالباً تا دوران بعد از طلاق نیز ادامه پیدا می‌کند، شیوه‌هایی که زنان در رویارویی با پیامد های طلاق انتخاب می‌کنند تا بتوانند در شرایط قابل قبولی به زندگی ادامه دهند و احتمالاً قادر به سرپرستی فرزندانشان نیز باشند. بررسی دقیق چگونگی انتخاب این شیوه‌ها نیازمند دیدن پیشینه زندگی این زنان، شرایط ورود آنها به زندگی مشترک و کیفیت تجربه طلاق است.

ساروخانی (۱۳۷۲: دو) طلاق را شبکه منحصراً به فرد عوامل می‌داند:

چند یا چندین عامل به هم می پیوندند و با هم شبکه ای پیچیده فراهم می آورند. این شبکه در نوع خود منحصر به فرد است. به بیان دیگر، هر طلاق، از دیدگاه علی در نوع خود بی نظیر است، زیرا یک زن و شوهر با توجه به شخصیت خاص هر یک از آنان، خانواده منشأ، نوع همسرگزینی، منش و خلق و خوی هر یک، رابطه ای خاص، منحصر به فرد و بی نظیر فراهم می آورند. قطع این رابطه نیز با پیوند عوامل خاص و شبکه ای منحصر به فرد از عوامل صورت پذیر است. از این روست که روش هایی چون مطالعه موردی، زندگی نامه فردی، بهترین و دقیق ترین شیوه ها در راه شناخت همه ابعاد و عوامل طلاق به حساب می آیند.

مطالعه موردی طلاق و وضعیت زنان مطلقه، بررسی و شناخت شیوه های مختلف رویارویی این زنان با پیامدهای طلاق را نیز تسهیل می کند.

۴- اهداف تحقیق

اهداف اصلی این تحقیق عبارت است از:

۱. شناسایی اثرات و پیامدهای طلاق (در چهار زمینه روانی، فرهنگی-اجتماعی، اقتصادی، شناختی) بر زنان مطلقه؛
 ۲. شناسایی شیوه های گوناگون مواجهه زنان مطلقه با اثرات و پیامدهای طلاق؛
 ۳. شناسایی تأثیر ویژگی ها، شرایط و موقعیت های فردی زنان مطلقه بر شیوه های مواجهه آنان با اثرات و پیامدهای طلاق.
- پژوهش حاضر تلاش دارد ضمن شناسایی اثرات و پیامدهای طلاق در میان زنان، و شناخت شیوه های مواجهه آنان با این پدیده راهکارهای مناسبی را جهت کاهش آسیب های روانی-اجتماعی طلاق پیشنهاد و به توانمندی و رشد فردی زنان کمک کند.

۵- سؤال‌های اصلی تحقیق

- ۱- انگیزه طلاق در میان زنان تهرانی چه بوده است؟
- ۲- فرآیند طلاق در میان آنها چگونه بوده است؟
- ۳- اثرات یا پیامدهای شناختی، روانی، فرهنگی-اجتماعی، اقتصادی طلاق بر زنان مطلقه تهرانی کدامند؟
- ۴- شیوه‌های مواجهه زنان مطلقه با طلاق کدامند؟
- ۵- تأثیر ویژگی‌های فردی و شخصیتی زنان مطلقه بر شیوه‌های مواجهه آنان با طلاق چه بوده است؟
- ۶- آیا موقعیت تحصیلی و اشتغال زنان بر شیوه‌های مواجهه با طلاق تأثیری دارد؟
- ۷- تأثیر حمایت‌های اجتماعی، خانوادگی بر شیوه‌های مواجهه زنان مطلقه با طلاق چه بوده است؟
- ۸- وجود فرزندان چه تأثیری بر شیوه‌های مواجهه زنان با طلاق دارد؟
- ۹- تأثیر ساختار نگرش‌های اجتماعی نسبت به طلاق بر شیوه مواجهه زنان با طلاق چیست؟

فصل دوم: مبانی نظری و پیشینه تحقیق